

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1966

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤ. ΤΣΑΤΣΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας συνήλθεν εἰς ἕκτακτον συνεδρίαν, τὴν 23ην Νοεμβρίου ἔ. ἔ., ἡμέραν Τετάρτην καὶ ὥραν 6.30' μ. μ., διὰ νὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος Ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Τριανταφυλλοπούλου.

Κατὰ τὴν συνεδρίαν ταύτην τὸν προσήκοντα λόγον εἰς σκιαγράφῃσιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἔξαρσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου ἐξεφώνησεν, ὡς κατωτέρω, ὁ Πρόεδρος κ. **Κωνσταντῖνος Τσάτσος**.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤ. ΤΣΑΤΣΟΥ

1.—*Βαθεῖαν αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν, διότι ἡ παράδοσις τῆς τελέσεως ἐπιστημονικῶν μνημοσύνων, ἢ ἐπὶ ἔτη τινὰ τυχαίως διακοπεῖσα ἐν τῷ Ἰδρύματι τούτῳ, ἐπαναβιοῦ· ἐπαναβιοῦ δέ, ἵνα τιμηθῇ ἀνὴρ ἐπιφανής, τὸν ὅποιον περιέβαλλον οἱ μὲν συνάδελφοί του μὲ ἄδολον ἀγάπην καὶ βαθεῖαν ἐκτίμησιν, σύσσωμος δὲ ὁ νομικὸς κόσμος τῆς χώρας μὲ ἀνεπιφύλακτον σεβασμόν.*

Ἐναυλος εἶναι ἀκόμη εἰς τὰς ἀκοάς μας ἡ φωνή του, ὅτε ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ ἀνέπτυσσε τὰς ἐπὶ διαφόρων θεμάτων ἀπόψεις του, ἄλλοτε θυμοσόφως, ἄλλοτε πεισιμόνως, πάντοτε ὅμως ἀφ' ὑψηλοῦ ὑποστηρίζων αὐτάς. Ἦδη, ὅποτε ἡ φωνὴ αὕτη δὲν ἀκούεται πλέον, βαθύτερον αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην, ἴσως πρὸς ποιᾶν τινα πλήρωσιν τοῦ δημιουργηθέντος κενοῦ, νὰ ἀνασκοπήσωμεν τὴν πνευματικὴν

ιστορίαν του, τὴν πορείαν του εἰς τὰς ἀχανεῖς ἐκτάσεις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νόμου.

Ἡ πορεία αὕτη συμπύπτει χρονικῶς μὲ βαθυτέρας ἐξελίξεις ἐν αὐτῇ τῇ ιστορίᾳ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης.

2.—Ὅτε διὰ τῆς *Constitutio* («Δέδωκεν») ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευε τὴν ἐρμηνείαν τῶν νόμων του, ἢ τοῦλάχιστον τῶν Πανδεκτῶν, πλὴν τῆς κατὰ πόδα μεταγλωττίσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν, δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ προΐδῃ, ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπιταγὴν, οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ νομοθετικὸν ἔργον θὰ ἐτύγγανε πλέον εὐρείας καὶ ἐνδελεχοῦς ἐρμηνευτικῆς ἐπεξεργασίας, καταστὰν δι' ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τὸ παράδειγμα τῆς νομικῆς σκέψεως, ἢ κατ' ἐξοχίην, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη, πηγὴ τῶν μορφῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἐπὶ αἰῶνας ἠκολοθεῖτο καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀκόμη τοῦ δικαίου ἢ ἐν ταῖς Πηγαῖς κατάταξις τῶν κανόνων, ὅτε ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν προσελάμβανεν εἴτε τὴν μορφὴν γλωσσημάτων, εἴτε καὶ τὴν μορφήν μακροτέρων κατὰ κεφάλαια ἀναλύσεων.

Ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἀνανεώσεως τοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ περιοριστικότερας διατυπώσεως αὐτοῦ, ἐπέβαλεν, εἰς ἄλλας μὲν χώρας τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑυρώπης τὴν σύνταξιν κωδίκων, οἱ ὅποιοι πλεῖστα ὅσα παρέλαβον ἀπὸ τὸ δίκαιον τῶν Πανδεκτῶν, εἰς ἄλλας δὲ τὴν πλέον συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἐν αὐτοῖς δικαίου.

Ἡ συστηματικὴ αὕτη ἐπεξεργασία θεμέλιον εἶχε τὴν ἀναγωγὴν τοῦ συνόλου τῶν κανόνων, καὶ δὴ τῶν εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον ἀναφερομένων, εἰς γενικὰς ἐννοίας, αἵτινες συνήγοντο ἐκ τῆς ἀπεράντου περιπτωσιολογίας κυρίως τῶν Πανδεκτῶν· δι' ὃ καὶ δικαίως ἢ φάσις αὕτη τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου φέρει καὶ τὸν παράτιπον τοῦ Πανδεκτισμοῦ.

Τὰ γερμανικὰ κράτη, τὰ συναποτελέσαντα βραδύτερον τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, πλὴν τῆς περιοχῆς τοῦ Ρήνου, ὡς καὶ ἡ τότε ἀναγεννωμένη Ἑλλάς, ἔμειναν οἱ πιστοὶ θεματοφύλακες τοῦ δικαίου τῶν Πανδεκτῶν, τὰ μὲν πρῶτα ὡς εἶχε τοῦτο ἐξελιχθῆ εἰς τὸ λεγόμενον «κοινὸν δίκαιον», ἢ δὲ δευτέρα ὡς τοῦτο ἐξελίχθη διὰ μέσου τῶν Βασιλικῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν μεταβασιλικῶν κειμένων.

Ἀπὸ τοῦ ἔργου κυρίως τοῦ Savigny ἀρχίζει ἡ σειρὰ τῶν συστημάτων τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τὰ ὅποια ἐλάμπρυναν τὴν γερμανικὴν νομικὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ ὅποια διὰ τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ Windscheid ἔφθασαν ἐγγύτατα τοῦ ἰδεώδους τῆς λογικῆς πληρότητος, εἰς τὸ ὅποιον καὶ κατέτεινον. Ποῖα τὰ πλεονεκτήματα τῆς τοιαύτης συνθετικῆς ἐργασίας, τῆς ἐκλογικεύσεως δηλαδὴ τοῦ δικαίου, διὰ τῆς

ἀναγωγῆς τοῦ συνόλου τῶν κανόνων εἰς πρώτας τινὰς ἐννοίας (δικαίωμα, ἀξίωσις, ἀγωγή, δικαιοπραξία, σύμβασις, ἐνοχή, κλπ), δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν

Ἡ ὑπερβολὴ ὅμως, ἥτις, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐσημειώθη ἐν τῇ κατευθύνσει ταύτῃ, ὠδήγησε τελικῶς πρὸς μίαν στατικότητα, ἀνασταλτικὴν τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς νομικῆς σκέψεως. Τὸ δίκαιον τῶν Πανδεκτῶν, τὸ κατ' ἐξοχὴν ζωντανὸν αὐτὸ δίκαιον, τὸ χωροῦν ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περίπτωσιν καὶ *ad hoc* τέμνον τὰ προβλήματα, ὅπου αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ συχνάκις ἦσαν ἀσαφεῖς ἢ καὶ ἀντιφατικαί, διὰ τῆς ὑποταγῆς του εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν συστηματικῶν αὐτῶν κατασκευῶν, μετέλλαξε χαρακτῆρα. Μετεβλήθη τὸ δίκαιον τοῦτο τῶν πραιτόρων καὶ τῶν *Juris Consultorum* εἰς ἀκίνητον καὶ ἄκαμπτον ἐννοιολογικὸν συγκρότημα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποξενούμενον ἀπὸ τὴν περὶ αὐτὸ νέαν ζωὴν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ σκιά, ἥτις ἐβάρυνεν ἐπὶ τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα μεγάλου ἐπιτεύγματος τῆς *Begriffsjurisprudenz* τῶν γερμανῶν πανδεκτιστῶν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος.

3.—Φθίνοντος τοῦ 19ου αἰῶνος ἐσήμαινε πλέον ἢ ὥρα ἐνὸς νέου βήματος, ἡ ὥρα ἢ ὁποία ἐπέβαλλε, χαλαρονμένης τῆς κλειστῆς αὐτῆς λογικῆς πληρότητος, νὰ ἀναπροσαρμοσθῇ ἢ μέθοδος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἵνα αὕτη ἀνταποκριθῇ εἰς τὰ νέα αἰτήματα τῆς ἱστορίας, εἰς τὰ νέα ἐρωτήματά της, εἰς τὰς νέας κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας αὕτη διὰ τῆς ἐξελίξεώς της προδιέγραφε, χωρὶς ὅμως νὰ λησμονηθοῦν καὶ ὅσα ἀκατάλυτα περιεῖχον τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος.

Τρεῖς εἶναι αἱ αἰτίαι, εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ εἴσοδος τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν φάσιν.

Πρώτη εἶναι ἡ μετὰ μίαν σχετικῶς μακρὰν περίοδον στατικότητος ραγδαία ἐμφάνισις νέων μορφῶν κοινωνικῆς ζωῆς, νέων τύπων οἰκονομικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης δὲν ἦσαν ἔκδηλοι καὶ ἔντονοι, ἀν καὶ προπαρασκευάζοντο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Οὕτω αἱ ἐννοιαὶ τῆς κυριότητος, καὶ τῆς μισθώσεως ἐργασίας (διὰ νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς δύο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα) εἶχον ἀλλάξει περιεχόμενον. Ἄλλα νομικὰ νοήματα περὶ αὐτὰς ἀνέτελλον καὶ ἄλλα ἔδνον. Ἄλλαι πλέον ἀξίαι ἐξυπηρετοῦντο ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς αὐτοῦς. Προβλήματα γενικῶς τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἄλλοτε ὀριακά, μετετοπίζοντο ἤδη εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ.

Δευτέρα αἰτία ἦτο ἡ ραγδαία ἀνάπτυξις τῆς ἱστορίας τοῦ μετακλασσικοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, τὸ διὰ τῆς παπυρολογίας ἀνοιγμὰ τῶν ὀριζόντων πρὸς τὸ ἐλληνιστικὸν δίκαιον, αἱ πικνούμεναι ἔρευναι περὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον καὶ ἡ διὰ τῆς παρεμβληματολογίας θραῦσις τῆς ἐνιαίας ἐπιφανείας τοῦ *Corpus Juris Civilis*. Τὸ ὄλικὸν τὸ ὅποιον, ὡς τι δεδομένον, ἀπὸ αἰῶνων ἐπεξεργάζοντο οἱ πανδεκτισταί, ἀπεδει-

κνύετο διάτρητον ἀπὸ παρεμβλήματα, ἐγέμιζεν ἀπὸ ἐρωτηματικά καὶ προσελάμβανεν οὕτω νέαν ὄψιν, πόρρω ἀπέχουσαν ἀπὸ τὴν ἀπὸ μακροῦ ἀποκρυσταλλωμένην ἐνότητά του. Πρὸ παντὸς ὅμως ἡ ἱστορία καθίστα ἔτι ἐμφανεστέραν τὴν ἐξάρτησιν τῶν θεσμῶν καὶ σκοπῶν τοῦ δικαίου ἀπὸ ὠρισμένας κοινωνικὰς συνθήκας, ἀπὸ κοινωνικὰς ἀξίας, τῶν ὁποίων ὁ χρόνος εἶχε μεταβάλει τὴν ἱεραρχίαν. Εἶναι δὲ ἀξιοπαρατήρητον, ὅτι ἔθιγον αἱ κοινωνικαὶ μεταβολαί, αἱ ἀρξάμεναι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος, ἀκριβῶς τὴν οὐσίαν ὠρισμένων ἐκ τῶν βασικῶν θεσμῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Τρίτη αἰτία ὑπῆρξεν ἡ ἀναγέννησις τῆς μελέτης τῆς μεθοδολογίας τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, μετὰ μίαν πεντηκονταετίαν, καθ' ἣν εἶχεν ὑποχωρήσει τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν φιλοσοφικὴν θεώρησιν τοῦ δικαίου καὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν γενικώτερον.

Τὸ 1821 ἐδημοσίευσεν τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου» ὁ Ἐγγελος, ὅστις καὶ ἀποθνήσκει τὸ 1831, διακοπτομένων καὶ τῶν περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας παραδόσεων του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου.

Ὀλίγα ἔτη προηγουμένως, τὸ 1814, ἤρχιζεν ὁ Savigny τὴν δημοσίευσιν τῶν θεμελιουσῶν τὴν Ἱστορικὴν Σχολὴν τοῦ δικαίου μελετῶν του, διὰ τὴν χωρήσῃ, ἀπὸ τῶν ἐτῶν 1840-1849, εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κυριωτέρου συστηματικοῦ αὐτοῦ ἔργου, παραλλήλως δὲ ὁ Puchta ὀλοκλήρωνε τὰς θέσεις τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, διὰ τοῦ κατὰ ἔτη 1828 μέχρι 1837 δημοσιευθέντος βασικοῦ αὐτοῦ ἔργου περὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθίμων. Οὕτω, ὅταν ἔκλειεν ἡ μεγάλη περίοδος τῆς φιλοσοφίας, ἤρχιζεν ἡ μεγάλη περίοδος τοῦ Πανδεκτισμοῦ.

Ὁ Πανδεκτισμὸς συνέπεσε μὲ τὴν πλεόν ἀφιλοσόφητον περίοδον τὴν ὁποίαν εἶχε γνωρίσει ὁ νεώτερος ἄνθρωπος. Συνεδυάσθη μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀκράτου θετικισμοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ μάλα συνέβαλεν εἰς τὴν ἀνάπτυσιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ κατεβίβασε τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς τὸ κατώτερον δυνατὸν ἐπίπεδον, εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τοῦ φυσικοῦ ὕλισμοῦ ἢ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ κοινῶ πάντως ἐμπειρισμοῦ, γενικῶς τῆς αἰσθησιοκρατίας.

Ἀλλὰ ἡ πτώσις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ συνεχισθῇ ἐπὶ πολὺ. Ἀπὸ τὰς ἰδίας τὰς θετικὰς ἐπιστήμης, ἰδίως ἀπὸ τὰς φυσικομαθηματικὰς, ἐξεπήγασεν ἡ ἀντίδρασις. Κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἐν ἀρχῇ μὲ τὸ σύνθημα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Kant καὶ βραδύτερον μὲ πολὺν γενικωτέρας προοπτικὰς, σημειοῦται μία νέα ἄνθησις τῆς φιλοσοφίας, κατωτέρα μὲν τῆς κοσμοῖστορικῆς περιόδου τοῦ 1770-1830, ἀλλὰ πάντως μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας, ἰδίως εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς μεθοδολογίας, τόσον τῶν φυσικῶν, ὅσον καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς συστηματικῆς ἐρεῦνης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 1830, ἐκτὸς ἀπὸ δευτερευούσης σημασίας σποραδικὰς τινὰς ἐκδηλώσεις εἶχεν ἀτονήσει, ἐπανεμφανίζεται καὶ αὐτῇ, κάπως ἀργοπορημένη, δι' ἔργων ἀποτελούντων νέον σταθμόν. Καθ' ἣν στιγμὴν ἐξεδίκετο τὸ τελευταῖον μέγα σύγγραμμα τοῦ Πανδεκτισμοῦ, αἱ Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Regelsberger, τὸ 1893, ἔδιδε δὲ ὁ Bergbohm μὲ τὴν μονογραφίαν του «*Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie*», τὸ 1892, τὴν τελευταίαν μάχην τοῦ πίπτοντος θετικισμοῦ τοῦ δικαίου, ὁ Rudolf Stammler δημοσιεύει τὸ πρῶτον βασικόν του ἔργον *Wirtschaft u. Recht* (1892), διὰ τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται νέοι πράγματι ὀρίζοντες εἰς τὸν θεωρητικὸν τοῦ δικαίου. Ὅχι πολὺν βραδύτερον, τὸ 1899, ἐν Γαλλίᾳ τὸ βασικὸν μεθοδολογικὸν πρόβλημα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηλείας τοῦ δικαίου, ἀποκαλύπτεται ἐν ὅλῃ του τῇ εὐρύτητι ἀπὸ τὸν Fr. Gény.

4.—Αὐτοὶ ἦσαν οἱ πνεόντες ἄνθρωποι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος, καὶ αὐτοὺς συνήνησεν ὁ ἐν ἔτει 1903 ἐξ Ἑλλάδος εἰς Γερμανίαν ἀφιχθεὶς, ἐξ Ἐδουτανίας δὲ ἔλκων τὸ γένος νέος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου ἐν Γοτtingη διδασκάλου του, τοῦ Regelsberger, γνωρίζει τὴν μεγάλην παράδοσιν τοῦ Πανδεκτισμοῦ, ἐνῶ ὀλίγον βραδύτερον εἰς τὸ Βερολίνον θητεύει ὡς πρὸς τὸ δόγμα μὲν παρὰ τῷ ρωμαϊστῇ ἀλλὰ καὶ ἐρμηνευτῇ συγχρόνως τοῦ τότε νέου γερμανικοῦ ἀστικοῦ κώδικος Theodor Kipp, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου παρὰ τῷ Emil Seckel, διακοῦει δὲ μαθήματα καὶ παρὰ τῷ J. Kohler καὶ τῷ H. Titzel.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος, μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν διορατικότητα, ἀντελήφθη ἀμέσως τὸ νέον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἤρχιζε νὰ πρυτανεύῃ εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Ἀντελήφθη τὰ νέα πεδία τὰ διανοιγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου διὰ τῆς παρεμβληματολογίας, καὶ διὰ τῆς ἐρεύνης τοῦ δικαίου τῶν παπύρων. Ἀντελήφθη ἐπίσης ὅτι ἡ νέα διάθροσιν τῆς οἰκονομίας ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας ἐδημιούργει νέους θεσμοὺς ἢ προσέδιδεν εἰς παγίους θεσμοὺς νέον περιεχόμενον. Εἶχεν ἐνώπιόν του τὸν Γερμανικὸν Ἀστικὸν Κώδικα, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἄτολμος καὶ δέσμιος ὑπερμέτρως τῆς παραδόσεως, ἔτεμνεν ἐν τούτοις νέας τρίβους. Βραδύτερον, μετὰ 20ετίαν περὶπου, θὰ ἴδωμεν τὸν Τριανταφυλλόπουλον ἐπηρεαζόμενον ἀπὸ ἀκόμη πλέον συγχροισμένας ἀντιλήψεις καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὰς ἀπλοστέρας διατυπώσεις μὲ τὰς ὁποίας ὁ Huber ἐπροίκισε τὸν ἐλβετικὸν Κώδικα, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ ἰταλογαλλικὸν σχέδιον ἐνοχικοῦ δικαίου.

Τὴν τόσον γοργὴν μύησίν του εἰς τὰ νέα πνευματικὰ ρεύματα πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν ἄφ' ἐνὸς εἰς τὴν πρωτοποριακὴν του φύσιν, ἡ ὁποία τὸν καθίστα πρόσφορον δέκτην παντὸς νέου, καὶ ἄφ' ἑτέρου εἰς τὴν γνωριμίαν του ἐν Βερολίνῳ μὲ κύκλον

ἐκλεκτῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, τῶν ὀλίγων βραδύτερον ἀποτελεσάντων τὴν γνωστὴν ομάδα τῶν κοινωνιολόγων, τὴν ἐν πολλοῖς προπαρασκευάσαντα τὸ ἐν ἔτει 1909 ἐκδηλωθὲν ἀνορθωτικὸν κίνημα τῆς χώρας. Ἰδιαιτέραν σημασίαν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν ἔκτοτε ἀναπτυχθεῖσαν καὶ μέχρι θανάτου διατηρηθεῖσαν φιλίαν τοῦ μετὸν ὀξυνοῦστατον Ἑλληνα νομικὸν Παναγιώτην Ἀραβαντινόν, τὸν τόσον προῶτως ἀπολεσθέντα διὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπιστήμην, καὶ τὸν ἐμπνευσμένον δημοκράτην ἡγέτην Ἀλέξανδρον Παπαναστασίου.

Καὶ ἄλλοι κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον συνήρτησαν τὰ αὐτὰ ρεῦματα ἰδεῶν καὶ ἠκροάσθησαν ἢ καὶ ἠδύναντο νὰ ἀκροασθῶσι τῶν αὐτῶν διδασκαλιῶν, ἐπέστρεψαν ὅμως εἰς τὴν πατρίδα γῆν, ὅπως ἔφυγον, σχεδὸν ἀπληροφόρητοι. Ἀπέφυγον μάλιστα πᾶν τι τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο τότε νεοφανὲς καὶ ὄχι καθιερωμένον. Ἀντιθέτως ὁ Τριανταφυλλόπουλος, ὄχι μόνον ἀντελήφθη τὰ ἐκκολαπτόμενα εἰς τοὺς κύκλους τῶν γερμανικῶν Πανεπιστημίων καὶ ἐπρόσεξε τὰ ἐξ αὐτῶν νέα μηνύματα, ἀλλὰ καὶ ἐξετίμησεν ἀμέσως καὶ κατ' ἀξίαν τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἦτο καὶ τότε, ὅπως παρέμεινε καθ' ὅλον τὸν βίον του, φύσις ἰχνεύουσα τὸ πρωτότυπον καὶ τὸ δυσπρόσιτον.

5.—Μὲ αὐτὸν τὸν ἐπιστημονικὸν προσανατολισμὸν ἐπιστρέφει ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1907.

Οἱ κορυφαῖοι Ἑλληνες πανδεκτισταὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, αὐτοὶ τῶν ὁποίων τὸ ἔργον ἐκυριάρχει εἰς τε τὴν νομολογίαν τῶν δικαστηρίων μας καὶ εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ἐπὶ 60 σχεδὸν ἔτη, δὲν ὑπῆρχον πλέον.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀστικῶν δικαίου ἦτο φυσικὸν ἢ ἀναγεννωμένη ἐκ τῆς τέφρας ἐλληνικὴ ἐπιστήμη νὰ εἶχεν ἀκολουθήσει τὰ ἴχνη τῶν καλλιεργούντων τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ὡς δίκαιον ἰσχύον. Ἦτο ἐπίσης φυσικὸν οἱ ἐφαρμόζοντες τὸ δίκαιον νὰ μὴ ἀνατρέχουν, εἰμὴ κατ' ἐξαίρεσιν, εἰς τὰς πηγὰς, καὶ νὰ ἀντλοῦν τὰς λύσεις τῶν ἀπὸ τὸ ἔτοιμον ὕλικόν τὸ ὁποῖον προσέφερον τὰ εὔχρηστα συστήματα τῶν Γερμανῶν πανδεκτιστῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἑλληνες νομοδιδάσκαλοι ἀκόμη ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποστῶσιν τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγηθέντων μεγάλων ρωμαϊστῶν τῆς Γερμανίας. Οὕτω ὁ Καλλιγᾶς φαίνεται ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τοὺς Thibaut, Mühlensbruch καὶ βραδύτερον τὸν Windscheid, ὁ Παπαρηγόπουλος ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Vangerow, ὁ Κρασσᾶς εἰς τὰς Γενικάς του Διδασκαλίας ἀπὸ τὸν Regelsberger. Τοῦτο οὐδόλως σημαίνει ὅτι οἱ ἔξοχοι αὐτοὶ νομομαθεῖς, εἰς πολλὰ σημεῖα, δὲν ἐπρωτοτύπησαν καὶ δὲν λαμπρύνουν τὸ ἐπιστημονικὸν πάνθεον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Δὲν ἀνέφερα μεταξὺ αὐτῶν τὸν Βασίλειον Οἰκονομίδην, διότι ὁ νομοδιδάσκαλος αὐτός, ἀσχέτως τῶν ἐπιδράσεων ἃς ὑπέστη, εἶναι ὁ πλέον πρωτότυπος, ὁ πλέον γλαφυρός, ὁ κορυφαῖος Ἑλλην νομοδιδάσκαλος, τοῦ ὁποίου αἱ Γενικαὶ Ἀρχαὶ καὶ τὸ Ἐμπρά-

γματον, ἂν εἶχον τότε μεταφρασθῆ εἰς ξένην τινὰ γλῶσσαν, θὰ καθιεροῦντο ἔκτοτε ὡς κλασσικὰ κείμενα. Ἐνῶ ὁμως ὁ πανδεκτισμὸς εἶχεν ἐν Γερμανίᾳ ἤδη, ὅπως λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ Τριανταφυλλόπουλος, στειρεύσει, ἀπὸ τεσσάρων δεκαετηρίδων, ὁ πανδεκτισμὸς παρ' ἡμῶν ἐξηκολούθει νὰ κρατῆ ὡς νοοτροπία, τὰ δὲ νεώτερα ρεύματα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἡ γοργὴ ἀνάπτυξις τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ἡ παπυρολογία, ἡ παρεμβληματολογία ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἐτέρου ἢ ἀναγέννησις τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου δὲν ἀπησχόλουν κἂν τὸ νομικόν μας κόσμον. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιόν μας τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν δίκαιον καὶ δὴ τὸ Ἀττικὸν δίκαιον δὲν ἐδιδάσκετο κἂν. Μόνον ἐν ἔτει 1924 ἤρχισε νὰ τὸ διδάσκη ὁ Πέτρος Φωτιάδης. Ὁ δὲ κατόπιν καταλαβὼν τὴν ἔδραν τῆς ἱστορίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου ἀείμνηστος διδάσκαλός μου Δ. Παππούλιας δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐμφανισθῆ.

Τὸ μέγα τοῦτο κενὸν ἔρχεται πρῶτος νὰ πληρώσῃ μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ πρωτόλειά του ὁ Τριανταφυλλόπουλος. Ἐν ἔτει 1907 δημοσιεύει τὸ πρῶτον ὑπόδειγμα παρεμβληματολογικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἐλληνικὴν, τὴν *Condictio incerti*, ἐν ἔτει δὲ 1908 τὸ πρῶτον μῖνυμα περὶ τῆς μεγίστης σημασίας τῆς παπυρολογίας ἐν γένει εἰς τὸ ἔκτενὲς ἄρθρον του : Ἡ παπυρολογία καὶ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον.

6.—Διὰ τῆς περὶ *Condictio incerti* διατριβῆς παρέχεται εἰς τὸν τότε νέον ἀκόμη ἐπιστήμονα ἡ εὐκαιρία νὰ ἀποδείξῃ ὅτι κυριαρχεῖ ὄχι μόνον τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὅλων τῶν περιόδων καὶ δὴ τῆς ρωμαϊκῆς δικονομίας (διότι ἄλλως ἦτο ἀδύνατος ἐν προκειμένῳ ἡ διακριβῶσις τοῦ παρεμβλήματος), ἀλλὰ καὶ τῶν μετιουστνιαστικῶν σχολιαστῶν. Καὶ ναὶ μὲν δὲν προβάλλει νέαν τινὰ λύσιν εἰς τὸ παλαιῶθεν συζητούμενον τοῦτο θέμα, ἀλλὰ προβάλλει νέα ἐπιχειρήματα πρὸς στήριξιν τῆς κρατούσης γνώμης, καθ' ἣν τὸ ἐν προκειμένῳ διὰ τοῦ παρεμβλήματος νέον ἀφορᾷ εἰς τὸν εἰσαχθέντα γενικὸν ὅρον τῆς *Condictio incerti*, ἐνῶ ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἄνευ κοινοῦ τινος ὅρου τὸ περιεχόμενον τῆς *condictio* ταύτης ἴσχυεν ἤδη εἰς πολλὰς εἰδικὰς περιπτώσεις καὶ εἰς τὸ κλασσικὸν ρωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ σημασία τῶν προβληθέντων ἐπιχειρημάτων δὲν ἐμειώθη διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου.

Διὰ τοῦ περὶ Παπυρολογίας ἄρθρου ὁ Τριανταφυλλόπουλος πρῶτος ἐπίσης πληροφορεῖ, ὄχι μόνον τὸν νομικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς θεολόγους παρ' ἡμῶν, περὶ τῶν νέων στοιχείων, ἐνίοτε ἀνατρεπτικῶν τῶν καθιερωμένων ἀντιλήψεων, τὰ ὁποῖα οἱ πάπυροι τοῦ Ἐλ Φαγιούμ καὶ τῆς Ὁξυρρύχου ἔφερον εἰς φῶς. Τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πρώτου Ἑλληνοῦ, τοῦ ἐπισημάναντος τὴν μεγίστην σημασίαν τῶν παπύρων διὰ τὴν γνῶσιν τῆς καθόλου ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἐχαιρέτησε καὶ ἐξῆρε τότε ὁ πολὺς *Krumbacher* εἰς ἴδιον κριτικὸν αὐτοῦ σημείωμα.

Ἐπίσης ὀλίγα μικρότερα μελέται ἐν συνεχείᾳ ἀποτελοῦν τὴν γέφυραν πρὸς τὸ κυριώτερον πόνημα τοῦ Τριανταφυλλοπούλου, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸ ρωμαϊκόν, τὸ βυζαντινὸν καὶ τὸ μεταβυζαντινὸν δίκαιον. Τὸν Φαλκίδιον νόμον.

Παρακολουθῶν τὰς μεταβολὰς τοῦ ἰουστινιανείου δικαίου μέχρι τῶν Βασιλικῶν καὶ περαιτέρω μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, τόσον ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸν τῆς φαλκιδεύσεως, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀναγκαστικὸν χαρακτήρα τῶν σχετικῶν διατάξεων, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν ὁ Τριανταφυλλόπουλος νὰ ἐπιδείξῃ, ὄχι μόνον τὴν πλήρη κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν διεισδυτικότητά καὶ ὀξύνοϊαν τῆς συνδεδευσμένης ἱστορικῆς καὶ νομικῆς σκέψεώς του. Τὰ κεφάλαια τοῦ Φαλκιδίου νόμου τοῦ Τριανταφυλλοπούλου θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ περίπλοκα ἀραβουργήματα τῆς μαυριτανικῆς τέχνης, τόση εἶναι ἡ λεπτότης τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν συσχετισμῶν καὶ τόση ἡ ἔντεχνος ἐν τέλει σύνθεσις των. Κλείνει ὁ ἀναγνώστης τὸν Φαλκίδιον ἔκκληκτος καὶ διὰ τὴν δομὴν τοῦ ὅλου ἔργου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τελικὸν συμπέρασμα, ὡς πρὸς τὸ παρ' ἡμῶν ἰσχύον, κατὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ, δίκαιον, διότι, δι' ἄλλον μὲν λόγον κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ πάντως θεωρεῖ ἰσχύοντα παρ' ἡμῶν ἀκριβῶς τοὺς κανόνας ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὴν μὴ ἰσχύν, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον τοῦ Βυζαντίου, εἶχεν ἐπιτύχει νὰ ἀποδείξῃ.

Ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαλκιδίου Νόμου ὁ Τριανταφυλλόπουλος οὐδέποτε ἔπαισε, παραλλήλως πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας ἐνασχολήσεις του, νὰ μελετᾷ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον. Ἐτέρηπετο κυριολεκτικῶς ἀνιχνεύων συνεχῶς τὰς ποικίλας πηγὰς του, καὶ δὴ τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς, ὅπως οἱ συριακοὶ κώδικες Δεῖγμα ἐξαιρετικὸν τῶν ἐπιδόσεων του αὐτῶν, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸ ἐν Ἀθήραις Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τοῦ 1930 ἀνακοίνωσις του, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν «περὶ τριμοιρίας» Νεαρὰν τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου.

Ἀλλ' αἱ ἱστορικαὶ ἐξερευνήσεις τοῦ Τριανταφυλλοπούλου δὲν ἠδύναντο νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἐπεξετάθησαν εἰς τὴν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἱστορίαν τοῦ πατρίου δικαίου. Ἄλλοτε ἐνδιατρίβει καὶ ρίπτει νέον φῶς εἰς τὰ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν Ἀυτοκρατόρων εἰς τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα προκύψαντα προβλήματα καὶ δὴ εἰς τὰ τῆς θέσεως ἦν ἐν προκειμένῳ καταλαμβάνει ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου, βάσει τοῦ Διατάγματος τοῦ Φεβρουαρίου 1835, ἄλλοτε προβάλλει καὶ ἐξάγει τὰς εἰς τὰς μολδοβλαχικὰς χώρας συνταγείσας καὶ παρ' ἐγκρίτων νέων τότε ἐπιστημόνων ἐμφανισθείσας καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον πηραζούσας κωδικοποιήσεις.

Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ ἀστικοῦ ἡμῶν δικαίου ἀπὸ τοῦ Καποδιστρίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἠσχολήθη, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται

τις νὰ εἴπη, ὅτι ἐφώτισε σποραδικῶς μὲν, ἀλλὰ εἰς καιρία σημεῖα, τὴν ἱστορίαν τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Δὲν παρέλειψε δὲ νὰ στρέψῃ τὰς ἐρευνητικὰς του προσπαθείας καὶ εἰς τὸ δημῶδες δίκαιον, σημεῖων τὰς καθ' ὅλους τοὺς χρόνους τοῦ Βυζαντιῶν καὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἐν τῇ πράξει ἀλλοιώσεις τοῦ ἐπισήμως τεθεσπισμένου δικαίου, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύουν αἱ περὶ («Ἀποκηρύξεως») ἐρευναι αὐτοῦ.

7.—Ἀλλὰ τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τοῦ Τριανταφυλλοπούλου δὲν ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς μελέτας ἱστορίας τοῦ δικαίου, οὔτε καὶ δὴ εἰς μόνον τὸ ρωμαϊκόν, βυζαντινὸν καὶ μεταβυζαντινὸν δίκαιον. Ἡ ἱστορία ἄλλωστε, εἰς τὸν πράγματι ἱστορικῶς σκεπτόμενον, ἀνοίγει προοπτικὰς πρὸς τὸ μέλλον καὶ τὸν παρωθεῖ, ὅπως μὲ τὰ ἐξ αὐτῆς νέα ὄπλα προχωρήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ παρόντος.

Νεαί οικονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ διαρθρώσεις ἀνεζήτουν τότε καὶ ἐν Ἑλλάδι νέας νομικὰς μορφάς. Παλαιῶν θεσμῶν τὰ ὄρια κατ' ἀνάγκην ἠλλοιοῦντο καὶ διηρῶνοντο. Ὁ Τριανταφυλλόπουλος πρὸς αὐτὰ τὰ νέα προβλήματα στρέφεται, κομιστῆς ἐν Ἑλλάδι νέων ἀντιλήψεων, ἐπιδέξιος προσαρμοστῆς αὐτῶν εἰς τὰς διαστάσεις τῆς ἑλληνικῆς οικονομίας, καὶ εἰς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ παρ' ἡμῖν ἰσχύοντος δικαίου.

Καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν δὲν ἐπιλαμβάνεται ἀπλοῦ τινος θέματος, ἀλλὰ τῶν πλέον κρίσιμων, ὡς τῆς συμβάσεως ἐργασίας, ἣτις τότε ἔπρεπε νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὰς ἀτομικιστικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς νέας κοινωνικὰς ροπὰς. Εἰς τὴν θέσπισιν τοιούτων κανόνων, θεωρουμένων τότε σοσιαλιστικῶν, ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἶχε συμπαραστάτας τὰ πλέον ἐπίλεκτα στελέχη τῆς ομάδος τῶν κοινωνιολόγων καὶ δὴ τὸν Ἀλέξανδρον Παπαναστασίου.

8.—Αἱ ἱστορικὰ ἐρευναι, συνδυαζόμεναι καὶ πρὸς τὴν συγκριτικὴν μελέτην τῶν θεσμῶν, πλουτίζουν εἰς χρόνον καὶ χῶρον τὴν σκέψιν τοῦ Τριανταφυλλοπούλου καὶ τῆς προσδίδουν μεῖζον ἱστορικὸν βάθος καὶ πλάτος. Ἐχον αὐτὴν τὴν πολύτιμον καλλιέργειαν ὡς ἐνδοχώραν καὶ μὲ ὀρίζοντα τὰ ἀναθρώσκοντα ἐκ τῶν πραγμάτων νέα οικονομικὰ καὶ κοινωνικὰ σχήματα, προσέρχεται ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἰς τὸ κύριον ἔργον του, τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἰσχύοντος δικαίου καὶ τὴν *de lege ferenda* περαιτέρω διαμόρφωσιν αὐτοῦ.

Ἀλλ' εὐθὺς ὡς ἐπελήφθη ἐν τῇ δικηγορικῇ πράξει τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου, ἀντίκρουσε τὴν μοιραίαν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ γενικοῦ κανόνος καὶ τῆς κατὰ δίκαιον ὀρθῆς συγκεκριμένης λύσεως, καὶ εὐρέθη οὕτω ἀντιμέτωπος τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, τοῦ προβλήματος εἰδικώτερον τῶν κενῶν, ὅπερ συνιστᾷ, ὡς γνωστόν, μίαν μόνον πτυχὴν τοῦ ὅλου ἐρμηνευτικοῦ προβλήματος.

Κατ' ἐξοχήν εἰς χώραν ὅπου ἴσχυεν ἀκόμη τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἐν ὧν αὐτοῦ τῷ πλάτει, καὶ κατ' ἐξοχήν διὰ τὸν ἐπιθυμοῦντα, ὅπως ὁ Τριανταφυλλόπουλος, νὰ ἐρευνήσῃ κυρίως νεώτερα ὀριακὰ προβλήματα, ἐν συνδυασμῶι πρὸς τὸ παλαιὸν τοῦτο δίκαιον, τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ κέντρον τῶν ἐνδιαφερόντων του. Ἐχων ὡς ἐφόδια ὅλα τὰ πρὸ αὐτοῦ διδαχθέντα, διετύπωσεν ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1916 τὰς ἐπ' αὐτοῦ θέσεις του, εἰς τὴν ἀμέσως τότε προκαλέσασαν βαθεῖαν ἐντύπωσιν διὰλέξιν του («Περὶ τῆς ἐλευθέρως ἐρμηνείας τοῦ δικαίου»).

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐστριακοῦ νομοδιδασκάλου Unger εἶχε καταστήσει ἀμφίβολον, ἂν κλειστὸν σύστημα κανόνων θετικοῦ δικαίου ἠδύνατο διὰ τῆς ἀπλῆς λογικῆς ἐρμηνείας νὰ καλύψῃ ὅλα τὰ εἰς τὴν πρᾶξιν ἀναφύμενα ζητήματα. Πρόβλημα παρεμένεν ἔκτοτε, ποῖα ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ χώρου τὸν ὅποιον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸ σύστημα τοῦ δικαίου, καὶ πόθεν, διὰ τὸν ἀκάλυπτον αὐτὸν χώρον, θὰ ἀντληθοῦν αἱ λύσεις. Ἄλλοι περιορίζαν εἰς σχετικῶς στενὰ ὅρια τὴν ἔκτασιν τοῦ τεθειμένου δικαίου καὶ ἄφηναν εὐρέα περιθώρια, μὴ παρ' αὐτοῦ εὐθέως καλυπτόμενα. Ἄλλοι ἀντιθέτως, καὶ κατὰ διάφορον ἕκαστος μέθοδον, ἔδιδον μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὸ τεθειμένον δίκαιον καὶ ἔτειναν νὰ ἐξαφανίσουν τὰ ἔξω αὐτοῦ κενά. Πρὸ πάσης ὅμως περαιτέρω ἐρεύνης ἦτο ἀνάγκη νὰ κατανοηθῇ, διατί τὸ κλειστὸν σύστημα δικαίου, μὲ τὴν λεγομένην λογικὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν ἀναλογίαν, ὅπου αὕτη ἦτο ἐπιτρεπτή, δὲν ἐκάλυπτεν ὅλα τὰ ἀναφύμενα προβλήματα, καὶ διατί ἐχρειάζοντο ἄλλαι πηγαὶ πρὸς ἐπίλυσιν αὐτῶν. Τοῦτο εἰς τὴν Γαλλίαν κατὰ τρόπον συστηματικόν, ἀλλὰ καὶ μίαν συντηρητικόν, ἐπέτυχεν ὁ Fr. Gény εἰς τὸ ἔργον του «Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif (1899)». Εἰς τὴν Γερμανίαν τοιοῦτο συστηματικὸν περὶ τὴν ἐρμηνείαν ἔργον δὲν ἐνεφανίσθη. Ἐνεφανίσθη ὅμως ὁμᾶς νεωτέρων νομικῶν, οἱ ὅποιοι ἤσκησαν ὀξείαν κριτικὴν τῆς νομολογίας καὶ τῶν νομομαθῶν τῶν νομιζόντων ὅτι ὅλαι αἱ λύσεις εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ συστήματος τοῦ τεθειμένου δικαίου, χωρὶς ὅμως νὰ φθάσουν καὶ αὐτοὶ εἰς ἰδικὰς τῶν θετικὰς λύσεις. Οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, οἱ κυρίως ἀποτελοῦντες τὴν κίνησιν τοῦ *Freies Recht*, ἔφθαναν νὰ δέχονται καὶ τὴν *contra legem* ἐρμηνείαν, βάσει μάλιστα τῆς διαισθήσεως ἢ τοῦ περὶ δικαίου αἰσθήματος. Ἡ κίνησις αὕτη τοῦ «Ἐλευθέρου δικαίου» ἔχει δι' αὐτὸ ἀξίαν μόνον ὡς ἄρνησις καὶ ὡς κριτικὴ τῆς καθιερωμένης μεθόδου, τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐπικρατησάσης εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πανδεκτιστῶν, μεθόδου ἄλλωστε ἐντελῶς διαφόρου ἐκείνης, ἢ ὅποια ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ πρᾶιτορος τῆς δημοκρατίας μέχρι τῶν νομοδιδασκάλων τῆς αὐτοκρατορίας ἢ δόξα τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἶχε πλήρη γνῶσιν αὐτῆς τῆς ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ

κινήσεως περί τὸ ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα καὶ ἐγνώριζεν ὅτι ἦτο ἐντελῶς ξένη πρὸς τὰ ἐδῶ κρατοῦντα. Διὰ τῆς διαλέξεώς του περὶ ἐλευθέρως ἐρμηνείας ἐτάραξε λιμνάζοντα ὕδατα καί, ὅπως εἰς τὸν τομέα τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου, ἀνεδείχθη καὶ ἐδῶ ὁ κατ' ἐξοχὴν πρωτοπόρος νομοδιδάσκαλος τῆς ἐποχῆς του. Ὁ πρωτοπόρος ὅμως, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπέστη ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἀρχὴν τοῦ μέτρου. Τοῦτο ἀποδεικνύεται πρὸ παντὸς ἀπὸ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔταμε τὸ ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα, ἀποφυγῶν τὰς ὑπερβολὰς τῆς κινήσεως τοῦ *Freies Recht*, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀκόμη τότε τοῦ συρμοῦ.

Ἄλλὰ διὰ τὴν φθάσιν εἰς τὸ ὕψος μιᾶς ὠλοκληρωμένης ἐρμηνείας τῶν κανόνων δικαίου, ταχέως ἀντελήφθη ὁ Τριανταφυλλόπουλος ὅτι δὲν ἤρκει τῶν μεθοδολογικῶν ἀπλῶς προβλημάτων ἢ ἀντιμετώπισις. Ὅπως οἱ Ῥωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι ἐθεμελίωσαν τὴν νομικὴν των σκέψιν εἰς τὰ διδάγματα κυρίως τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, οὕτω καὶ ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἠσθάνθη ὡς ἀνάγκην τὴν θεμελίωσιν τῆς νομικῆς του σκέψεως ἐπὶ ἐνὸς ἐδραίου φιλοσοφικοῦ ὑποβάθρου· καὶ εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ ἐπεδόθη μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν μεθοδικότητα καὶ ἐμβρίθειαν.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἰκανοποιηθῆ μὲ λύσεις τὰς ὁποίας εὖρυσκεν ἐτοιμῶς ἐπὶ τῆς πεπατημένης. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαναπαυθῆ εἰς τὰ κρατοῦντα. Ἀνεζήτησε αὐτοδυνάμως μίαν πρώτην αἰτίαν, ἓν πρῶτον ἀπολότου κύρους ἔρεισμα τοῦ νομικοῦ του συλλογισμοῦ. Καὶ τοῦτο μόνον ἢ φιλοσοφία, ἢ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἠδύνατο νὰ τῷ προσφέρῃ.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἶδεν, ὅτι οἱ κανόνες δικαίου κατὰ τὴν λογικὴν αὐτῶν φύσιν, ἀποτελοῦν τὰς μορφὰς τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, καὶ ἠθέλησε τὰς μορφὰς αὐτὰς νὰ τὰς συστηματοποιήσῃ, ἀνάγων αὐτὰς τελικῶς εἰς μίαν μορφήν ἀπολότου κύρους, ἣτις καὶ εἰς ὅλας τὰς εἰδικωτέρας ἄλλας προσδίδει τὸν χαρακτήρα τοῦ δικαίου.

Τὴν λύσιν τοῦ βασικοῦ τούτου προβλήματος εὔρεν ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἰς τὰς γνωσιολογικὰς ἀρχὰς τῆς καντιανῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἐξειδικευσιν αὐτῶν, διὰ τὸ πεδῖον τοῦ δικαίου, ὑπὸ τοῦ *R. Stammler*. Ὁ Τριανταφυλλόπουλος εἰς τὰς Γενικὰς του ἀρχὰς ἀπέδωκε τὰς περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου ἀναπτύξεις τοῦ *Stammler* κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος ἀμιλλᾶται πρὸς τὸ πρωτότυπον. Τὴν οὐχὶ εἰς πάντα προσιτὴν θεωρίαν τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου τοῦ δικαίου ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἐφώτισεν, οὐχὶ τόσον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ φιλοσόφου, ὅσον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ νομικοῦ. Καὶ πιστεύω ὅτι ὁ νομικὸς θὰ τὴν ἀντιληφθῆ καλύτερον ἀναγινώσκων τὸν Τριανταφυλλόπουλον παρὰ τὸν ἴδιον τὸν *Stammler*, τοῦ ὁποῖου κύριον μέλημα ἦτο, ὅχι ἢ προσπέλασις πρὸς τὴν σκέψιν τοῦ νομικοῦ, ἀλλὰ ἢ σύνδεσις τῶν ἰδικῶν

του σκέψεων πρὸς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τοῦ *Natorp* καὶ γενικῶς τῆς νεοκαντιανῆς σχολῆς τοῦ *Marbóurg*, ἐξ ἧς καὶ προήρχετο.

Ἡ ἐνάργεια τῶν ἀναπτύξεων τοῦ *Τριανταφυλλοπούλου* περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ σκέψεις του δὲν σταματοῦν εἰς τὸν *Stammier*, ἀλλὰ συνδέονται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν πρώτην πηγὴν τῆς σταμμιε-
ρικῆς φιλοσοφίας, πρὸς τὴν *Κριτικὴν* τοῦ *Πρακτικοῦ Λόγου* τοῦ *Kant*, τὴν ὁποίαν ὁ *Τριανταφυλλόπουλος* εἶχε πλήρως ἀφομοιώσει, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς πλείστα σημεῖα ἐνίσχυε τὰς θέσεις του διὰ τῆς συνδέσεως αὐτῶν πρὸς ἀριστο-
τελικὰ καὶ πλατωνικὰ κείμενα. Εἶναι χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν ἄνδρα ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἀσχολεῖται ὀλονὲν περισσότερον μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τῆς ὁποίας τὰ σπέρματα πάντοτε φροντίζει νὰ ἀνευρίσκη καὶ νὰ ἐπισημαίνῃ εἰς τὸ *Corpus Juris Civilis* καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον.

Ἐν τῇ ἀναζητήσει μιᾶς πρώτης ἀρχῆς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ δικαίου ὁ *Τριανταφυλλόπουλος* δὲν ἠδύνατο νὰ σταματήσει εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου. Ἐπρεπε νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς ιδέας τοῦ δικαίου. Ἐκεῖ τὸν ὠδήγηον ὁ *Kant* καὶ τελικῶς ὁ *Πλάτων*. Ὅχι δὲ μόνον ὥρισε τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἰδεοκρατικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ πάντοτε ἐξῆρε τὴν ζωντανὴν παρουσίαν της εἰς πᾶσαν ἔννομον τάξιν, ὡς δυνάμεως πληροῦσης τὰ κενὰ τοῦ δικαίου, ὡς φωτιζούσης τὴν ἐρμηνείαν τῶν θε-
τικῶν κανόνων ἢ καὶ ὡς ἐπιβαλλούσης ἐνίοτε τὸν παραμερισμὸν αὐτῶν. Ὑπόδειγμα τοιαύτης ἐρεῦνης εἶναι ἡ μελέτη του «Ἡ Ἱεραρχία τῶν Νόμων καὶ τὸ Βυζαντινὸν Δίκαιον». Κορυφωμα ὅμως καὶ συνθετικὴ ἔκφρασις ὄλων τῶν στοχασμῶν, οἱ ὁποῖοι συνεκρότου τὴν ἤδη ὠλοκληρωμένην ἐπιστημονικὴν του προσωπικότητα, ἀποτελεῖ ὁ ἔξοχος εἰς πυκνότητα καὶ εἰς ἐνάργειαν σκέψεως ἐναρκτήριος λόγος του ἐν τῷ *Πανεπιστημίῳ*, ὁ ἐκφωνηθεὶς μὲν τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1919, ἀλλὰ δημοσιευθεὶς μόνον ἐν ἔτει 1922. Τὸ κείμενον τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν σκοπιάν, ἀφ' ἧς δυνάμεθα νὰ ἐποπτεύσωμεν, ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει, τὰς ιδέας καὶ τὰς τάσεις τοῦ φιλοσοφοῦντος ἐπιστήμονος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη προχωρήσει εἰς τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης πολὺ βαθύτερον ἀπὸ τοῦ σημείου ὅπου ἴστατο ἐν ἔτει 1916, ὅτε ὠμίλει περὶ ἐλευθέρως ἐρμηνείας εἰς τὸν *Δικηγορικὸν Σύλλογον* Ἀθηνῶν.

Ἡ ἄνοδος ἔκτοτε ἀπὸ ἔργον εἰς ἔργον εἶναι ἐμφανής.

9.— Ἀφ' ἑνὸς ἢ διαρκῶς διευρυνομένη ἱστορικὴ του μάθησις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ συνεχῆς φιλοσοφικὴ του ἐργήγοσις χαρίζουν ὀλονὲν περισσότεραν ζωντάνιαν καὶ εἰς τὰ καθαρῶς δογματικὰς του ἐργασίας, ὀλονὲν περισσότεραν δύνάμιν καὶ περισσότερον βάθος, εἴτε ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἰσχυόντων κανόνων δικαίου, εἴτε εἰς τὴν θέσπισιν νέων.

Δὲν εἶναι δυνατόν οὔτε νὰ μνημονευθοῦν αἱ πολλὰ μελέται καὶ γνωμοδοτήσεις τοῦ Τριανταφυλλοπούλου αἱ ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Θὰ ἐπεθύμουν ὅμως νὰ ἐπισημάνω μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν γνωρίσματα. Ὁ Τριανταφυλλόπουλος δὲν ἐρμηνεύει ποτέ, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἀπλὰς γνωμοδοτήσεις του, διατάξεις ἀπὸ συγκομιδῆς, ἀλλὰ πάντοτε ἐντάσσει αὐτὰς εἰς τὴν εἰς ἣν ἀνήκουσι λογικὴν ἐνότητα, τελικῶς εἰς τὴν λογικὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου συστήματός του θετικοῦ δικαίου. Ἰδιαίτατα ὅτε ἴσχυεν ἀκόμη παρ' ἡμῶν τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, οὐδέποτε ἠρμήνευε διατάξεις νεωτέρων νόμων, χωρὶς νὰ τὰς ἐντάξῃ εἰς τὸν σύνολον τῶν σχετικῶν βασικῶν κανόνων τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Οὐδέποτε παρέλιπε νὰ φωτίξῃ τὰς δοτέας λύσεις καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς ἐπιεικειᾶς ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἡμῶν δικαίῳ κρατουσῶν ἀφ' ἑτέρου δημοκρατικῶν ἀρχῶν. Οὐδέποτε τέλος ἠρκεῖτο εἰς τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀναζήτησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐρμηνευομένης διατάξεως. Πάντοτε ἢ σκέψις του ἀνεζήτηει καὶ τὴν ἱστορικῶς διεξηκριβωμένην βούλησιν τοῦ νομοθέτου καὶ τὰς κοινωνικὰς ἀξίας εἰς τὰς ὁποίας οὗτος ἀπέβλεπε.

Μὲ αὐτὰ τὰ πλούσια πνευματικὰ ἐφόδια ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἐμφανίζεται ὡς κορυφαῖος *juris consultus*, τοῦ ὁποίου τὰ *responsa* ἐπὶ δεκαετηρίδας κατηύθυναν εἰς πολλὰ κρίσιμα θέματα τὴν παρ' ἡμῶν ζωὴν τοῦ δικαίου. Πάντοτε ἐπελαμβάνετο ἐπιμάχων θεμάτων, ὀριακῶν καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργοῦντο ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως τῶν τελευταίων ὥρῶν. Ἔχει κανεὶς τὸ αἶσθημα ὅτι ἔσπενδε πρῶτος πρὸς τὰ δύσκολα. Πολλῶν προβλημάτων, ὅτε ἀκόμη ἴσχυε τὸ βυζαντινο-ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἀνεῦρε τὴν λύσιν διὰ τῆς πληρεστέρας ἐρεῦνης τῶν πηγῶν, ἄλλων πάλιν προβλημάτων τὴν λύσιν ἠντλεῖ ἐκ τοῦ συγκριτικοῦ δικαίου καὶ ἔτι πλέον ἐκ τῆς, ὑπὸ συγκεκριμένης ἐν χρόνῳ μορφᾶς, ἐκφραζομένης ἰδέας τοῦ δικαίου.

Τὰς ἀρετὰς αὐτάς, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει εἰς τὸν χῶρον τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ὁ Φαλκιδιὸς του Νόμος, βλέπομεν συγκεντρουμένας καὶ κορυφουμένας, ὡς πρὸς τὸ ἰσχύον δίκαιον, εἰς τὸ πρῶτον Τεῦχος τοῦ Ἐνοχικοῦ του. Δὲν δυνάμεθα ἐκ τοῦ εἰς χεῖρας μας ὕλικου νὰ ἀντιληφθῶμεν ἐπακριβῶς, ποία θὰ ἦτο ἡ δομὴ τοῦ ὅλου ἔργου, ἂν ἐπερατοῦτο. Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατέχομεν ἐν σύνολον μελετημάτων, ἐν στενῇ συνοχῇ πρὸς ἄλληλα τελούντων, διαπνεομένων ἀπὸ τὴν αὐτὴν μεθοδολογίαν καὶ ἀναφερομένων εἰς τὰ θεωρητικώτερα καὶ κατ' ἐμὲ δυσχερέστερα προβλήματα τοῦ δικαίου τῶν ἐνοχῶν. [Ἐννοία τῆς ἐνοχῆς, ἡ χρηματικὴ παροχὴ μὲ ὅλα τὰ ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ ὑποτιμῆσεως τοῦ νομίσματος προβλήματα, τὸ διαφέρον καὶ ἡ ἔκτασις αὐτοῦ, αἱ περὶ αἰτιώδους συναφείας θεωρίαι].

Εἰς τοῦ Γενικοῦ τούτου Μέρους τὰς ἀναπτύξεις πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὸ ὑποδειγματικὸν εἰς σαφήνειαν κεφάλαιον περὶ ἀγοραπωλησίας.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος δὲν ἐχρησιμοποίηθη ἐν τῇ πράξει ὅσον ἠξίεζεν ὁ ἐπι-

στημονικός πλοῦτος τοῦ ἔργου του. Πρὸς ἐπίλυσιν τῶν πολλῶν τρεχόντων, τῶν συνήθων προβλημάτων ἦτο ἀνετωτέρα ἢ προσφυγὴ εἰς ἄλλους. "Όταν ὅμως προέκυπτε νεοφανές τι πρόβλημα, ὅπου ἀπητοῦντο πρωτότυποι συνδυασμοί, ἢ ἀναγωγὴ τῶν νέων στοιχείων εἰς βασικὰς καθιερωμένας μορφάς, ἐκεῖ ἢ προσφυγὴ εἰς τὸν Τριανταφυλλόπουλον καθίστατο ἀπαραίτητος. Οὕτω ὁ Τριανταφυλλόπουλος κατέστη ὁδηγὸς τῆς πράξεως καὶ τῆς νομολογίας εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων, ἐν τῇ ἐρμηνεύει τοῦ Ν.18 (1944) περὶ δραχμοποιήσεως. Διὰ τῆς παρ' αὐτοῦ δοθείσης ἐρμηνεύειας περιορίσθη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐπὶ μόνον τῶν χρηματικῶν ὀφειλῶν ὅπου ἡ δραχμὴ ἐνεργεῖ ὡς μέσον πληρωμῆς, ὄχι δὲ ὡς μέτρον ἀξίας. Ἐπίσης ὠφελίμως ἐπηρέασε τὴν νομολογίαν μας ἢ περὶ προσφόρου αἰτίας διδασκαλία του. Ἦτο εὐνόητον διὰ τόσον θεωρητικὸν θέμα εἰς τὰς ἐν τῷ Ἐνοχικῷ του λαμπρὰς ἀναπτύξεις νὰ προσφύγη ἢ πράξις τῶν δικαστηρίων.

10.— Ἄλλ' ἐξ ἴσου πλούσιον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Τριανταφυλλοπούλου ὡς νομοθέτου. Εἰς τῶν κυριωτέρων νομοθετημάτων τῆς τελευταίας 50ετίας τὴν σύνταξιν συνέβαλεν. "Όταν δὲν ἀποτελοῦν ἀποκλειστικῶς ἔργον ἰδικόν του, φέρουν πάντως τὴν ἰδικήν του κυρίως ἢ πάντως καὶ τὴν ἰδικήν του σφραγίδα. Ὑπόδειγμα τοιαύτης ἐργασίας εἶναι ἡ ἔκθεσις καὶ τὸ προσχέδιον νόμου περὶ Συμβάσεως ἐργασίας, ἔργον ἀποκλειστικῶς ἰδικόν του. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ βασικοῦ τούτου θεσμοῦ τῆς μισθώσεως ὑπηρεσιῶν ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἀπέφυγε τὰς ὑπερβολάς, ἐχάραξε τὴν χρυσὴν τομὴν, καὶ διὰ τῆς ἀκριβείας, τῆς ἀπλότητος καὶ λιτότητος τῶν διατυπώσεών του συνέταξεν ὑποδειγματικὸν νομοθετικὸν προσχέδιον. Πρὸ παντὸς ἔδειξε, πῶς οἱ ἀσχολούμενοι μὲ νέας μορφὰς κοινωνικῶν σχέσεων ὀφείλου νὰ τὰς ἐντάσσουν ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν παγίων, τῶν, δύναται τις εἰπεῖν, λογικῶς ἀναγκαίων γενικωτέρων μορφῶν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου.

Ἀξιόλογον ἐπίσης εἶναι τὸ προσχέδιον νόμου περὶ τῶν λόγων τοῦ διαζυγίου καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτοῦ. Τὸ κρίσιμον τοῦτο κοινωνικὸν θέμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν, ἄνευ ἐπιζημιῶν πλέον κοινωνικῶν συνεπειῶν, νὰ ἐξακολουθῇ νὰ τελεῖ ὑπὸ τὸν πέλεκυν ξένων πρὸς τὴν ἐποχὴν μας διατάξεων, ἤρχισε παρ' ἡμῖν χωροῦν πρὸς τὴν λύσιν του χάρις εἰς τὸ προσχέδιον τοῦτο.

Συνέβαλε δέ, ὡς γνωστόν, ἐπίσης εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ νόμου περὶ τῆς ἐξ ἀδιαιθέτου διαδοχῆς, τοῦ ὁποῖου εἰσηγητὴς εἰς τὴν νομοπαρασκευαστικὴν ἐπιτροπὴν, ἣς μετεῖχεν ὅμως ἐνεργῶς ὁ Τριανταφυλλόπουλος, ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος Δνοβονιώτης.

Ἄλλὰ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς νομοθετικῆς του ἐργασίας ὑπῆρξε γενικῶς μὲν ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ μεγαλυτέρου νομοθετικοῦ ἔργου τῆς νεωτέρας ΠΑΑ 1966

Ἑλλάδος, τοῦ νέου ἡμῶν ἀστικοῦ Κώδικος, εἰδικῶς δὲ ἡ Εἰσήγησις του ἐπὶ τῶν ἄρθρων τοῦ Ἐνοχικοῦ. Βεβαίως ὁ Κῶδιξ ἐν τῷ συνόλω του εἶναι ἔργον συλλογικὸν καὶ εἰς οὐδένα ἀτομικῶς ἐπιτρέπεται νὰ καταλογίσῃ τις τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος αὐτοῦ. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ἀντιληφθῇ τις τὸν τρόπον καθ' ὃν ἕκαστος τῶν συντακτῶν ἐσκέπτετο καὶ ἀπὸ ποίας γενικωτέρας ἀρχὰς διεπνέετο. Πέραν τῆς εἰσηγήσεως ἐνὸς ἐκάστου τμήματος, εἰς τοῦτο μᾶς διαφωτίζουν τὰ Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς ἀφ' ἐνός, καὶ αἱ ἐν ἔτει 1945 διορθώσεις τοῦ προπολεμικῶς ἀποκρυσταλλωθέντος κειμένου, αἱ προταθεῖσαι ὑπὸ τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς, ἧς μέλος ἦτο καὶ ὁ Τριανταφυλλόπουλος, τέλος δὲ τὰ ἐν ἔτει 1946 δημοσιευθέντα ἄρθρα τοῦ Τριανταφυλλοπούλου πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐν ἔτει 1945 προταθεισῶν τροποποιήσεων καὶ συμπληρώσεων.

Εἰς ὁλόκληρον τὸ νομοθετικὸν τοῦτο ἔργον ὁ Τριανταφυλλόπουλος συνετάσσετο πάντοτε πρὸς τὴν ἄποψιν ἢ ὁποία ἐνέμενε, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰς τὸ ἰσχύον δίκαιον, καὶ ἀπέφευγε τοὺς ἐκ τοῦ γερμανικοῦ κώδικος ἐπηρεασμούς, ρέπων συχνότερον πρὸς τὰς συντομωτέρας καὶ γενικωτέρας διατυπώσεις τοῦ ἐλβετικοῦ κώδικος, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν λεπτομερῶν, ἀλλὰ καὶ πλέον ἀκάμπτων, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν, διατυπώσεων τοῦ γερμανικοῦ κώδικος, πάντοτε δὲ διεπνέετο ἀπὸ πνεῦμα μεμετρομένης προοδευτικότητος, κατὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προσωπικῶν ἰδίᾳ σχέσεων ἐν τῷ οἰκογενειακῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν περιουσιακῶν ἐν τῷ κληρονομικῷ δικαίῳ.

Ἐὰν αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1946 διατυπωθεῖσαι ὑπὸ τῆς τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς σκέψεις τελικῶς ἐπεκράτουν, τοῦτο θὰ εἶχε συμβάλει ἀσφαλῶς εἰς τὸν μείζονα συγχρονισμόν καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ Ἀστικοῦ ἡμῶν Κώδικος. Τοῦτο ὅμως οὐδόλως σημαίνει ὅτι δύναται τις ἄνευ ἀνησυχιῶν νὰ βλέπῃ ἀξαναομένως τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐπιχειρεῖται, κατ' αὐτάς, ἢ κατὰ περιστάσιν τροποποιήσεις διατάξεων τοῦ Κώδικος, ἄνευ ἀναφορᾶς καὶ συσχετισμοῦ πρὸς τὸ σύνολον ἢ πρὸς τὰς βασικὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς ὁ Τριανταφυλλόπουλος δὲν θὰ ἐνέκρινεν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰς βελτιώσεις.

11.—Ὁ Τριανταφυλλόπουλος μετὰ τὴν περάτωσιν καὶ τοῦ μεγάλου τούτου νομοθετικοῦ τοῦ ἔργου ἔχει φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας, εἰς τὴν πλήρη ὠριμότητα καὶ ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς του προσωπικότητος. Παραλλήλως πλέον ἐπιλαμβάνεται τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ δόγματος, τῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Συνδυάζει κατὰ τρόπον θαυμαστὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἱστορίαν καὶ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, ὅπως εἰς τὴν «Περὶ Ἱεραρχίας Νόμων καὶ Βυζαντινοῦ Δικαίου» μελέτην αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἐτέραν «Περὶ ἐλληνικῶν νομικῶν ἰδεῶν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Ποινικῷ Δικαίῳ», καὶ τέλος εἰς τὴν ἐξαίρετον δια-

τριβήν αὐτοῦ (Περὶ τῆς ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ τῆς νομικῆς σκέψεως ἐν Θεσ)νίκῃ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα). Ἐκπλήσεται τις διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχολοῦν. Συνεχῶς πραγματεύεται νέα προβλήματα τὰ ὁποῖα γεννᾷ ἢ τεταραγμένη μεταπολεμικὴ ἐποχὴ, διευρύνων τὸν κύκλον τῆς ἑλληνικῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ συνεχὴς αὐτῆ ἐπέκτασις εἰς νέα ἐδάφη, ἢ ῥοπὴ νὰ ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν καινοφανοῦς, ἐξηγοῦν καὶ τὴν διασπορὰν τῶν μελετῶν του καὶ τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Ἐξηγοῦν δὲ ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι ἄφησεν ἡμιτελὲς τὸ κυριώτερον ἐπιστημονικὸν του πόνημα, τὸ Ἐνοχικὸν του.

12.— Ἀνασκοποῦντες τὴν ἱστορίαν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης τῶν τελευταίων τοῦλάχιστον ἑκατὸν ἐτῶν, θὰ ἠδυνάμεθα τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς νομικῶν ἔργων νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο κατηγορίας. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς «συνθετικὰ πνεύματα», ἅτινα διὰ τῶν ἔργων των συνενώνουν καὶ συγκεφαλαιώνουν, κατὰ τρόπον ὀργανικῶς πλήρη καὶ ἄρτιον, εἰς συστηματικὴν ἐνότητα, τὰ ἐπιτεύγματα ἐνὸς κλάδου τοῦ δικαίου. Εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ προσφεύγομεν, βέβαιοι ὅτι θὰ εὔρωμεν ὅ,τι ἔχει περὶ τοῦ κλάδου διδαχθῆ, ὀλόκληρον τὴν καθιερωμένην γνῶσιν, ἐν ἰδεῶδει τάξει συντεταγμένην. Κλασσικὸν παράδειγμα τοιούτου συγγραφέως εἶναι ὁ Windscheid, τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἀποκορύφωμα τοῦ Πανδεκτισμοῦ. Ἡ δευτέρα κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάσωμεν «τὰ ρηξικέλευθα πνεύματα». Εἶναι οἱ θηρευταὶ τῶν νέων προβλημάτων, οἱ σημαιοφόροι τῶν νέων ἰδεῶν, οἱ ἐξερευνηταὶ νέων περιοχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἕως τότε δὲν εἶχε πατήσει ἡ νομικὴ ἐπιστήμη. Οὔτε εἰς ἄρτια καὶ πλήρη συστήματα αὐτοὶ ἀποβλέπουν, οὔτε δύνανται εἰς αὐτὰ νὰ ἀποβλέπουν, διότι τοὺς παρασύρει τὸ πάθος τοῦ νέου, τοῦ μέχρις αὐτῶν ἀπροσίτου, ἢ σαγήνη τῆς πάλης πρὸς τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ δαμάσῃ ἢ πρὸ αὐτῶν νομικὴ σκέψις. Ἀγωνιζόμενοι εἰς πολλὰ μέτωπα, εὐθὺς ὡς λύσουν τὰ δυσκολότερα προβλήματα εἰς τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν, στρέφονται πρὸς ἄλλο. Μένουν ὡς ἐκ τούτου συνήθως τὰ ἔργα των ἡμιτελῆ ἢ ἔχον ἀποσπασματικὸν χαρακτῆρα ἢ καὶ ἀποτελοῦν σκιαγραφήματα περιέχοντα βασικὰς τινὰς γραμμὰς. Κλασσικὰ παραδείγματα συγγραφέων τῆς τοιαύτης κατηγορίας εἶναι ὁ Jhering καὶ εἰς ἄλλην κλίμακα ὁ Rümelin. Εἰς τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τῆς πρώτης κατηγορίας καταφεύγει ὁ δικηγόρος καὶ ὁ δικαστὴς διὰ νὰ εὔρη ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν λύσιν τῶν τρεχόντων ζητημάτων. Εἰς αὐτὰ καὶ ὁ θέλων νὰ διδαχθῆ ἕνα κλάδον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τῆς δευτέρας κατηγορίας χρησιμεύουν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θέλουν εἴτε νὰ λύσουν τὰ μὴ τρέχοντα, τὰ ἀκραῖα προβλήματα, εἴτε νὰ κατακτίσουν τὸ βάθος αὐτῶν καὶ

τὰς λεπτεπιλέπτους αὐτῶν ἀποχρώσεις. Εἶναι ἔργα ἀκριτικά, διὰ τοὺς ὀλίγους καὶ ἐκλεκτούς, ἔργα διὰ τοὺς πρωτοποροῦντας.

Τὰ ἔργα τοῦ Τριανταφυλλοπούλου ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν κατηγορίαν.

13.— Ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἐρευνητικὸν πρωτοποριακὸν πνεῦμα ἐχαρακτηρίζετο καὶ ἡ ἀπὸ ἔδρας διδασκαλία του. Ἀλησμόνητος μένει εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Τριανταφυλλοπούλου ἡ τέχνη μὲ τὴν ὁποίαν παρουσίαζε τὰ θέματα τοῦ μαθήματός του, ἰδίως ὅταν ἐδίδασκε τελειοφοίτους. Ποτὲ δὲν ἐδογματίζε. Παρουσίαζε τὸ πρόβλημα ἐν τῇ γενέσει του, ἐν τῇ ἱστορικῇ του ἐξελίξει, τὰς ἀντιθέτους ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι περὶ αὐτὸ ἀνεπτύχθησαν, τὰς περὶ αὐτὸ ἐπιστημονικὰς καὶ κοινωνικὰς συγκρούσεις. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος προσελάμβανε τὴν μορφήν καθάρσεως ἑνὸς κοινωνικοῦ δράματος, καθάρσεως ἡ ὁποία συνήντα ἐν τέλει τὴν δικαίωσίν της εἰς γενικωτέρας κοινωνικὰς ἢ ἠθικὰς σκέψεις, τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος ἢ τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Εἰς αὐτὴν τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν, ὅπου τὸν νομικὸν συλλογισμόν ἐπλοῦτιζαν ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία, συνίστατο ἡ γοητεία τῆς ἀπὸ καθέδρας διδασκαλίας του.

14.— Ἀλλὰ τὸ εὐρὸν καὶ ἀνήσυχον πνεῦμα τοῦ Τριανταφυλλοπούλου δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπομονώσῃ τὴν νομικὴν σκέψιν καὶ νὰ ἀγνοήσῃ τὸν εὐρύτερον κόσμον τῶν νοημάτων εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἀνήκει. Δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ σκεφθῇ τὴν ὅλην ζωὴν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Δὲν ἠδύνατο, τόσον ὠλοκληρωμένη προσωπικότης, διαποτισμένη ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, νὰ μὴ συμμετέχῃ εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς πραγματοποιήσιν τῶν ἰδεῶν, διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ὁποίων ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ὑπάρχει.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἦτο πολίτης εἰς τὴν ἰδανικὴν τῆς λέξεως ταύτης σημασίαν. Διεξεδίκει ὅλα τὰ δικαιώματά του, ἀφοῦ εἶχεν ἐκπληρώσει καὶ ὅλας τὰς ἔναντι τοῦ συνόλου ὑποχρεώσεις. Ἦτο ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ἔχων πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς διαφορᾶς ἣτις χωρίζει τὴν ἄσκησιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἀπὸ τὴν κατηλείαν αὐτῶν. Ἦτο γνήσιος δημοκράτης. Ἀφ' ἧς νέος, ὡς μέλος τῆς ομάδος τῶν κοινωνιολόγων, ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ δημοσίᾳ θέσιν ἔναντι τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων τῆς χώρας, εἶχε τοποθετήσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν κοινωνικῶς πλέον προοδευτικὴν πολιτικὴν μερίδα καὶ διὰ τοῦ καλάμου του ὑπερημόνη τῆς πολιτικῆς τῆς μερίδος ταύτης. Οὐχὶ ἀπαξ ἐκινδύνευσε ἐν τῇ προασπίσει τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων. Οὐδέποτε κατεδέχθη νὰ κρύψῃ, ὑπὸ τὸ προσωπεῖον μιᾶς δῆθεν ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων, τὰς καθαρῶς πολιτικὰς του ἐνεργείας. Ὅτε ὠμίλει ὡς ὀπαδὸς μιᾶς πολιτικῆς μερίδος, τὸ διεκήρυσσε, καὶ ἐδέχθη ὑπερηφάνως τὰς ἀπὸ μέρους τῶν τότε κρατούντων ἐπιβληθείσας κυρώσεις.

Ἐπὶ ἀπόλυτος συνέπεια χαρακτηρίζει τὰς πολιτικὰς του ἐκδηλώσεις, εἴτε ὁμίλει εἰς ἐποχὰς ὅτε ἐπεκράτει ὁ ἰδικὸς του πολιτικὸς κόσμος, εἴτε ἐπεκράτει ὁ ἀντίπαλος, εἴτε τὸ καθεστὼς ἦτο ἐλεύθερον, εἴτε ὄχι. Δὲν ἀνέμενε τὸ ἀτιμώρητον διὰ τὰ ὁμιλίῃ.

Ὁ Τριανταφυλλόπουλος ὅμως ἦτο Ἕλλην δημοκράτης. Τὴν ἀξίαν τῆς ἐλληνικότητος, τῆς ὁποίας τὴν δημιουργικὴν λάμψιν εἶχε παρακολουθήσει διὰ μέσον τοῦ δικαίου δεκαπέντε καὶ πλέον αἰώνων, ὅτε τὴν ἠσθάνθη κινδυνεύουσαν, κατὰ τὰς δραματικὰς μεταπολεμικὰς ἡμέρας, ἔταξεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην, καὶ εἰς ὅλας τὰς δημοσίας του ἐκδηλώσεις ἀπεδοκίμασε τὰς ἀποπειράς καθυποτάξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς συστήματα ξένα πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς. Ἐχὼν ὡς φιλοσοφικὸν ὑπόβαθρον τὴν ἀπόλυτον ἄρνησιν τοῦ μαρξισμοῦ ἀπὸ τὰς νεοκαντιανὰς σχολὰς, ἐν πλήρει συνέπειᾳ πρὸς τὰς εἰς ἀνυπόπτους χρόνους ἐξενεχθείσας κοσμοθεωρητικὰς του αὐτὰς θέσεις, διεκλήρωξε, καὶ κατὰ τὴν περιόδον αὐτὴν, τὰς δημοκρατικὰς ἀλλὰ καὶ ἐν ταυτῷ ἐθνικὰς του πεποιθήσεις, οὐδέποτε παρασυρθείς, ὅπως ἄλλοι ἀφελεῖς, ἀπὸ τὰς περὶ δημοκρατίας φονασκίας ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τὴν ὑπονομεύουν. Οἱ ῥεπροντες πρὸς τὴν νοθεῖαν αὐτῶν τῶν ἰδεῶν δὲν ἐτόλμησαν ποτὲ νὰ τὸν πλησιάσουν, ὅπως, κατὰ καιροῦς, ἐπλησίασαν ἄλλους. Ἐστάθη ἀταλάντευτος, εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγοραῖα κινήματα, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλα ἀποβλέπουν, ἐπὶ κίαιρα καὶ πρόσκαιρα, καὶ ὄχι εἰς τὰς καθαρὰς ἰδέας τῆς ἰσότητος, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὰς ὁποίας δι' ὅλου τοῦ βίου ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἐντίμως καὶ ἀνιδιοτελῶς διηκόνησεν.

Αὐτὴ ἡ ὑπερήφανος στάσις του, ὑπεράνω τῶν παθῶν τῆς στιγμῆς, χαρακτηρίζει ὅλας τὰς περιόδους τοῦ βίου του. Αὐτὴ ὡς δικηγόρον εἰς τὴν δίκην τοῦ Ναυπλίου, ὡς ἀγωνιστὴν ὑπὲρ τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας, βραδύτερον ὡς Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης, ὡς Διοικητὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, καὶ ὁπουδήποτε τὸν ἔταξαν τὰ γεγονότα καὶ τὸ καθῆκον.

15.—Ἦτο ἄξιος Ἕλλην πολίτης ὁ Τριανταφυλλόπουλος, διότι ἦτο καὶ ἄξιος ἄνθρωπος. Τὸν ἐκόσμει ἡ ἀρετὴ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλίας καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Δὲν ἐστρέβλωναν τὴν ψυχὴν του πάθη ἀποθημένα καὶ συμπλέγματα. Ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυρός, ὥστε νὰ μὴ φθονῇ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ νὰ μὴ ἀποσιωπᾷ τὰς ἀρετὰς των. Ἐκοπίαζεν ἀντιθέτως διὰ τὰ προβάλλει τοὺς νέους ἐπιστήμονας καὶ συγχρόνως τοὺς ἐπροστάτευσεν ἀποτελεσματικῶς ἀπὸ τὴν κακεντρέχειαν ἄλλων. Εἶχε δὲ ἐν παντὶ τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ μέτρον μιᾶς γνησίας ἐλληνικῆς μορφῆς.

Εἰς ἓνα τόπον, ὅπου ἡ σοβαροφάνεια, τιμωμένη περισσύτερον ἀπὸ τὴν σοβαρό-

τητα, ἐμποδίζει τοὺς περισσοτέρους νὰ ἀστερευθοῦν, νὰ ἐκδηλωθοῦν μὲ *humour* (τὴν ἔνδειξιν αὐτὴν ὑψηλῆς πολιτιστικῆς καὶ πνευματικῆς στάθμης), ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἦτο πάντοτε («γέλωτος οἰκεῖος»), ὅπως λέγει διὰ τὸν Κικέρωνα ὁ Πλούταρχος.

Ἰστατο εἰς ἀπόστασιν προσώπων καὶ πραγμάτων, ὅπως ὅλοι οἱ πραγματικοὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι. Διότι ὁ Τριανταφυλλόπουλος ἦτο ὄχι μόνον ὁ νομικός, ὄχι μόνον ὁ ἐπιστήμων, ὄχι μόνον ὁ φιλόσοφος, ἦτο ὁ γνήσιος ἄνθρωπος τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου τὸν πλούσιον ἐσωτερικὸν κόσμον ἐμοιράζοντο ἐξ ἴσου ἡ εὐφροσύνη καὶ ἡ καλωσύνη.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου σήμερον ἐτέλεσεν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηναίων τὸ ἐπιστημονικὸν μνημόσυνον.

Ὅσοι ἐκ τῶν παρόντων ἐγνώρισαν τὸν ἄνδρα καὶ τὸ ἔργον του, θὰ ἀντελήφθησαν, πόσον ἀτελής καὶ χλωμὴ ὑπῆρξεν ἡ σκιαγράφησις τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησα. Τὸ εὐρὸν ὅμως καὶ τὸ πολυσχιδὲς τοῦ θέματος μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἐπιεικειάν των, καὶ νὰ ἐλπίσω ὅτι αἱ ἀδυναμίαι τοῦ ἐπωμισθέντος τὸ βαρὺ ἔργον τοῦ σημερινοῦ μνημοσύνου δὲν θὰ θίξουν τὴν φήμην τοῦ τιμηθέντος. Τὸ ἀνάστημά του, ὅπως αὐτοὶ τὸ εἶδαν, θὰ διατηρηθῇ εἰς τὴν μνήμην των, ἀκέραιον καὶ ἀπαράφθορον, *monumentum aere perennius*.